

УДК 372.832

Наталія Жидкова, кандидат педагогічних наук, вчитель Менської районної гімназії, Чернігівська обл.

ПРОБЛЕМНА ПРАВОВА СИТУАЦІЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

У статті проаналізовано проблемне навчання та способи розв'язання учнями проблемних правових ситуацій. Розглянуто ефективність розв'язання проблемних правових ситуацій, яка залежить від здатності учнів здійснювати її комплексний аналіз. Охарактеризовано проблемні правові ситуації з реалізацією внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків. Проаналізовані методи проблемного навчання на уроках правознавства.

Ключові слова: навчання правознавства, проблемне навчання, проблемна правова ситуація, методи проблемного навчання, внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки.

Схема 1. Літ. 10.

Наталія Жидкова, кандидат педагогических наук,
учитель Менской районной гимназии, Черниговская обл.

ПРОБЛЕМНАЯ ПРАВОВАЯ СИТУАЦИЯ КАК КОМПОНЕНТ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье анализируются проблемное обучение и способы решения учениками проблемных правовых ситуаций. Рассмотрено эффективность решения проблемных правовых ситуаций, которая зависит от способности учеников проводить комплексный анализ. Охарактеризовано решение проблемных правовых ситуаций средствами внутрипредметных и межпредметных связей. Анализируются методы проблемного обучения на уроках правоведения.

Ключевые слова: обучение правоведения, проблемное обучение, проблемная правовая ситуация, методы проблемного обучения, внутрипредметные и межпредметные связи.

Nataliya Zhydkova, Ph.D. (Pedagogy),
Teacher of Menska District Gymnasium, Chernihiv region

THE PROBLEM LEGAL SITUATION AS THE COMPONENT OF THE PROBLEM TRAINING

The article analyzes the problem training and methods of solving the problem legal situations. The author draws an attention to the effectiveness of solving the problem legal situations, which depends on the ability of pupils to carry out its comprehensive analysis. The author characterizes the problem legal situations with the implementation of interdiscipline and cross-subject connections. The methods of problem training at the law lessons are analyzed.

Keywords: teaching of the law, the problem training, the problem legal training, the problem methods of training, and the subject and cross-subject links.

Постановка проблеми. Сьогодні одним із завдань освіти є підготовка учнів до успішної адаптації у соціумі, а це вимагає застосування знань із різних навчальних предметів, розвиток умінь та навичок, на що спрямовує діяльнісний підхід до навчання [3]. Для застосування знань із різних предметів учню необхідно здійснити низку розумових прийомів, а отже, завдання потребує й розвитку інтелектуальних здібностей учнів. Одним із шляхів реалізації діяльнісного підходу, який сприяє інтелектуальному розвитку учнів є розв'язання проблемних ситуацій, а використання міжпредметних зв'язків у цьому процесі сприяють пошуку ефективного способу дій.

Зміст суспільствознавчої та правової складових

Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти спрямовують діяльність учителя на підготовку молодого покоління до активної громадянської позиції, набуття досвіду застосовувати знання та вміння під час розв'язання соціальних проблем, виявлення ставлення до глобальних проблем і викликів сучасного світу та шляхів їх розв'язання, формування вміння розв'язувати нескладні конфліктні ситуації за допомогою відповідних стратегій.

У майбутньому учень незалежно від обраної професії може стати членом громадської організації чи політичної партії, присяжним засідателем, депутатом, сім'янином, підприємцем та ін. З огляду на можливий соціальний стан особи

на уроках правознавства важливо навчити учнів ефективно розв'язувати проблемні правові ситуації, а отже, формулювати проблеми, зіставляти норми права й соціальні норми, здійснювати вибір способу поведінки відповідно до норм права.

Нерідко пошук ефективного способу розв'язання проблемної ситуації потребує знань та вмінь не тільки правознавства, а й інших предметів. Разом із тим, як зазначає Л. Рябовол, значна частина правознавчого матеріалу не допускає альтернативних підходів, позаяк на нормативному рівні чітко визначено більшість правових понять, жорстко регламентовані права та обов'язки суб'єктів правовідносин, різні процедури [8, 163]. Тож постає питання як навчити учнів зіставляти та узгоджувати різні соціальні норми і приймати ефективне виважене рішення у життєвих ситуаціях.

Мета статті полягає в аналізованні способів розв'язання проблемних правових ситуацій на уроках правознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблемного навчання займалися Н. Волкова, С. Гончаренко, В. Павленко, О. Пометун та ін., класифікували типи проблемних ситуацій Ю. Бабанський, М. Махмутов, І. Скаткін та ін., рівні та етапи вирішення проблемних ситуацій вивчали І. Малафійк, П. Мороз, А. Фурман та ін., міжпредметні зв'язки, як засоби реалізації проблеми у своїх працях висвітлили А. Булда, В. Маньгора, Т. Ремех та ін., методам проблемного навчання у правознавстві присвячені роботи О. Певцової, Л. Рябовол та ін.

Виклад основного матеріалу. Одним із шляхів реалізації проблемного навчання на уроках правознавства є розв'язання учнями проблемних правових ситуацій. Розкриття змісту проблемної правової ситуації потребує уточнення таких понять: проблемна ситуація, проблема, проблемна задача.

Загалом *проблемна ситуація* у науковій літературі розглядається із дослідницького, розвивального та особистісного підходів до навчання. С. Гончаренка поняття пояснює з позиції пізнавальної діяльності як ситуацію, для оволодіння якою окремий суб'єкт (або колектив) має знайти і застосувати для себе нові знання чи способи дій. Система проблемних ситуацій, зазначає вчений, у навчальних цілях є сутністю проблемного навчання [2, 271]. Із розвиваючого підходу Р.Немов розглядає проблемну ситуацію як навчальну, яка містить у собі важке для розв'язання питання до учня [7, 608]. За С. Рубінштейном проблемна ситуація містить три

ознаки: протиріччя, невідоме і потребу. Н. Волкова комплексно визначає зміст поняття як психологічний стан, що виникає в результаті мисленнєвої взаємодії суб'єкта (учня) з об'єктом (навчальним матеріалом), який викликає пізнавальну потребу розкрити суть процесу або явища, що вивчається [1, 293]. Іншими словами проблемна ситуація містить *проблему*, не має готової відповіді й спонукає учня до пізнання, активізуючи процес мислення.

Зміст поняття *проблема* на нашу думку точно сформулював С. Гончаренко. Вчений пояснює поняття у двох значеннях: у широкому – складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання; у науці – суперечлива ситуація, що виступає у вигляді протилежних позицій в поясненні будь-яких явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її розв'язання [2, 271]. Виходячи із зазначеного можемо стверджувати, що зміст проблеми полягає в недостатньому навчальному досвіді учнів для пояснення невідомого або розв'язання протиріччя у вигляді протилежних позицій, пояснення явищ, процесів. Отже, розв'язання проблеми шляхом пізнання сприяє формуванню нових знань, умінь, способів діяльності, що збагачує навчальний досвід учнів.

У пізнавальній діяльності важливим елементом є мотив у формі запитання, яке виникає із протиріччя ситуації. Л. Рябовол зазначає, що пізнавальне *завдання (запитання, задача)* стимулює зовнішні (між вимогами задачі й рівнем пізнавальної діяльності учнів) та внутрішні протиріччя (між потребами учнів та їх можливостями) і стає джерелом рушійних сил навчання [8, 161]. С. Гончаренко *задачу* визначає як дану в певних умовах (наприклад, проблемній ситуації) мету діяльності, яка повинна бути досягнута перетворенням цих умов згідно із певною процедурою. Задача включає в себе вимогу (мету), умови (відоме) і шукане (невідоме), яке формулюється в запитанні [2, 130]. Таким чином, завдання є мотивом до аналізу умови ситуації, формулювання проблеми та пізнання.

Процес формування проблеми із проблемної ситуації описує І. Малафійк і акцентує увагу, що вивчення матеріалу слід починати не з проблеми, а проблемної ситуації. Оскільки на початковому етапі формування проблеми така послідовність сприяла її сприйняттю учнем як не "своїй". Тобто вчитель має наблизити проблему до учня. "Проблемна ситуація – це своєрідна драбина, користуючись якою можна вийти на формулювання проблеми, це засіб формування інтересу учнів до даного питання". Вчена називає

ознаки проблемної ситуації: несумісність двох інформацій, що породжує проблему (інформаційно-пізнавальна суперечність); проблемна ситуація створюється не на незнанні учнями якого-небудь матеріалу, а на суперечливому знанні.

При цьому *проблему* вчена визначає як об'єктивне питання, яке виникає у ході пізнання або цілий комплекс питань, розв'язання яких становить значний практичний чи теоретичний інтерес [5, 320 – 321]. Зазначимо, досвід навчання учнів правознавства свідчить, що урок розпочатий з проблемної ситуації значно підвищує інтерес учнів до пізнання, спрямовує їх зіставити життєвий досвід із досвідом навчальним.

У цьому процесі вчителю важливо використовувати внутрішньопредметні зв'язки. Якщо діяльність учнів під час розв'язання головної проблеми ситуації спрямовувати на формулювання та розв'язання низки змістових питань, то це утворює *систему проблемних питань*, пов'язаних внутрішньотематичними зв'язками. Таке системне навчання більш цінне для учня, оскільки вчить усвідомлювати цілісність знань і в нестандартних ситуаціях знаходити логічні зв'язки, що сприяє ефективному розв'язанню проблеми. Зазначимо, що система проблемних питань вимагає від учителя планування вивчення теми таким чином, щоб учні могли будувати логічний ланцюг знань та вмінь під час пізнавальної діяльності.

А. Фурман виділяє головну ознаку проблемної задачі – відсутність у суб'єкта засобів вирішення, тобто учень не може вирішити задачу за допомогою встановленої послідовності точно визначених операцій [10, 45]. Вирішення проблемної ситуації починається з деякого загального дослідження її ознак, що спричинює психологічні зміни у процесі вирішення проблеми. Роз'єднаність та несумісність цих ознак відображується в суб'єктивній невизначеності проблемної ситуації, глибина та масштабність якої зменшується. Рівень осмислення та особистісного сприйняття знайденого учнем протиріччя (роз'єднаність і несумісність ознак) неоднозначно впливає на становлення пізнавальної активності. Це протиріччя, як ядро проблемної ситуації, стає рушійною силою розумового та особистісного розвитку. Інакше – воно є джерелом розвитку негативних психічних явищ (хвилювання, фрустрації), що приведе до пасивності учня та затримки його розвитку [10, 45 – 46].

Отже, проблемна ситуація має бути посиленою, відповідати здібностям та

можливостям учнів. Н. Волкова більш детально вказує на характеристики ситуації й розмежовує поняття *трудність, складність, проблемність та рівень проблемності*. *Трудність* виражається в співвідношенні між об'єктивною мірою складності навчального завдання і пізнавальними можливостями учнів. *Складність* характеризується властивістю завдання (їх змістовий склад), а *трудність* крім складності навчального матеріалу, охоплює і пізнавальні (суб'єктивні) можливості учня. *Проблемність* та *рівень проблемності* є суб'єктивними параметрами труднощі у засвоєнні матеріалу. *Проблемність* пов'язана з результатом мисленнєвої взаємодії суб'єкта (учня) з об'єктом (навчальним матеріалом) пізнання. *Рівень проблемності* виражає ступінь невідповідності між наявними знаннями, вміннями, розумовими здібностями учня і необхідними для вирішення навчальної проблеми [1, 301].

Отже, проблемна ситуація має спиратися на наявний навчальний та життєвий досвід учнів, спрямовувати на розв'язання протиріччя (протиріч), формувати нові знання та способи дій. Узагальнюючи зазначене, уточнюємо, *проблемна навчальна ситуація* – це сукупність умов й обставин, які спрямовують учнів шляхом пізнання розв'язати проблему (проблеми), знаходячи нові способи дій, що збагачує їх навчальний досвід.

Охарактеризуємо проблемну правову ситуацію. Як було нами зазначено, проблема чи проблемна ситуація містить протиріччя, а правова навчальна ситуація виражається у формі конфлікту інтересів, прав учасників правовідносин або прав та обов'язків під час їх реалізації. Цінним для нашої статті є визначення *правової ситуації* з онтологічної позиції О. Стівби, яку він порівнює з юридичною ситуацією. Так, правова ситуація є більш широке явище, яке крім потребуючого вирішення юридичного конфлікту включає в себе будь-яку ситуацію (не обов'язково конфлікту), що осмислюється на основі права, яке може не співпадати з нормами законодавства. Метою правової ситуації є не лише вирішення суперечки між учасниками суспільних відносин, але й досягнення особою власного правового статусу відносно інших людей, осмислення свого співбуття з іншими [9, 9 – 10].

Учень, як суб'єкт розв'язання правової проблемної ситуації, аналізує її умови, оцінює дії учасників правовідносин, а отже, виражає відношення до проблеми. Він пропускає через себе інтереси сторін, їх почуття та діяння, різносторонньо розмірковує над ситуацією, вчиться аналізувати її з позиції третьої сторони.

Знайдене протиріччя сприяє формуванню проблеми. Під час аналізу ситуації учень формує запитання, які спрямовані на з'ясування відповідності діянь учасників ситуації нормам права, відношення між положеннями права або суспільними нормами та ін. У цьому процесі в учнів розвивається комплекс умінь аналізувати, порівнювати, узагальнювати та використовувати положення нормативно-правових актів, оперувати поняттями та ін.

Як правило, у підручниках із правознавства проблемне запитання спрямоване на аналіз проблеми, а не причин її виникнення. Хоча ефективність розв'язання зростає, якщо б учні вчилися не тільки формулювати проблеми, аналізуючи зміст ситуації, а й встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Відомо, причинний зв'язок у правових ситуаціях є складовою об'єктивної сторони правопорушення. Наприклад, *ліс загорівся через недбалість студентів, які в спекотну вітряну погоду пішли скупатися в озері, що знаходилося поруч, і залишили вогнище без нагляду*. Але для виховання правосвідомості важливо, щоб учні вчилися визначати причини скоєння правопорушень та передбачали можливі наслідки розв'язання ситуації. Встановлюючи причини правопорушень в екологічних правовідносинах, учні можуть зазначити недоліки у вихованій, правовій, економічній та інших сферах.

Узагальнюючи сказане, зазначимо, що проблемна правова ситуація характеризується ознаками:

- спрямовує учнів на пізнавальну діяльність (мотиваційний компонент), засвоєння правових предметних знань та вмінь, аналіз та використання положень нормативно-правових актів, і, як правило, формулюється перед вивченням нової теми;

- спирається на набутий досвід навчання, тобто учні мають володіти комплексом правових знань, умінь, мати ціннісні орієнтації (визначити нормативно-правову базу правовідносин, аналізувати положення нормативно-правових актів, визначити структуру правовідносин, виявляти правопорушення, оперувати правовими поняттями та ін.);

- містить протиріччя у формі конфлікту прав та інтересів чи прав та обов'язків учасників конфлікту або суперечності між нормами права;

- зумовлює усвідомлення власного правового становища через оцінку дій учасників правовідносин;

- націлює на ефективне розв'язання проблеми шляхом встановлення причин її виникнення та передбачення можливих наслідків.

Отже, під *проблемною правовою ситуацією розуміємо сукупність умов і обставин, які спонукають учнів проаналізувати діяння учасників правовідносин, розкрити зміст виникнення протиріччя (протиріч) та, встановлюючи причини виникнення ситуації й передбачаючи можливі наслідки, знайти ефективний спосіб її розв'язання відповідно до норм права*.

Зупинимось на способах розв'язання правових ситуацій. Зазначимо, що учні оцінюють дії учасників з позиції третьої сторони. А це означає пошук ефективного способу розв'язання конфлікту, яке б враховувало умови його виникнення та якщо протиріччя є конфліктом прав та інтересів, то й права та інтереси кожної з сторін. Наприклад, під час розв'язання конфлікту між батьками, або батьками та дітьми учні мають визначити галузь права, в якій виник конфлікт, структуру правовідносин, аналізувати та використовувати положення сімейного законодавства. Способом розв'язання конфлікту може бути звернення до суду, а його результатом – виплата дітьми / батьками аліментів, або позбавлення батьківських прав, розлучення та ін. Відомо, що розлучення – є правомірною поведінкою, але не соціально бажаною. Більша ж ефективність від розв'язання ситуації буде, якщо учні не тільки аналізуватимуть зміст конфлікту, а й встановлюватимуть його причини, як правило, зумовлені вихованням, моральною поведінкою учасників, зловживання правом, невиконанням обов'язків та передбачатимуть можливі наслідки її розв'язання. Отже, чим ґрунтовніший аналіз ситуації, тим ефективніший спосіб її розв'язання.

Інструментом розкриття причин виникнення правової ситуації можуть бути міжпредметні зв'язки (з літературою, історією та ін.). Так, знаходження аналогічних конфліктних ситуацій в літературних творах дозволяє учням здійснити комплексний аналіз, встановити причини конфлікту та допомагають через емоційне сприйняття усвідомити проблему (моральна позиція), оцінити наслідки її розв'язання з правової та моральної позицій.

Дослідник В. Маткін визначає *міжпредметну пізнавальну задачу* як мету, яка включає діяльність учня щодо встановлення і засвоєння зв'язків між структурними елементами знань із різних навчальних предметів [6, 20]. Загалом реалізація міжпредметних зв'язків відбувається на змістово-інформаційному, операційно-діяльнісному та організаційно-методичному рівнях. Зазначимо, що частка правових норм дотична до багатьох соціальних, однакові за формою правові поняття

використовуються в різних науках, а ситуації можуть бути аналогічними в історії, літературі та ін.

Правознавство пов'язано різними рівнями зв'язків із такими предметами історією, екологією, біологією, географією, літературою та ін. А ось з фізикою, хімією, математикою переважно операційно-діяльнісному та організаційно-методичному (методами аналогії, моделювання та ін.) рівнями. Наприклад, у кримінальному праві використовують голографічний метод дослідження. Загалом голографічний метод вітагенної технології під час навчання використовують для багатомірної подачі нового матеріалу, а у правознавстві, – для аналізу ситуації з різних позицій її учасників або розв'язання проблеми в різних науках.

Наведемо приклади проблемних завдань на встановлення причинно-наслідкових зв'язків із використанням міжпредметних та внутрішньопредметних зв'язків. Під час вивчення конституційної галузі права учням можна запропонувати проблемну ситуацію, розв'язання якої спонукатиме встановити *причини та наслідки низької явки виборців*, або земельного права – *з'ясувати причини зниження родючості землі та оцінки дій фермерського господарства, яке на чорноземі декілька років підряд вирощує соняшник чи кукурудзу*.

Таким чином, ефективність розв'язання правової проблемної ситуації залежить від уміння учнів встановлювати внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки, що сприяє системності навчання правознавства. Підсумовуючи зазначимо, що *правова проблемна ситуація з використанням міжпредметних зв'язків на уроках правознавства спрямовує діяльність учнів на розкриття змісту суперечності між учасниками правовідносин або між нормами права та знаходження ефективного способу її розв'язання на основі права, шляхом аналізу діяння учасників ситуації, співставлення різних соціальних норм і використання навчального досвіду з інших предметів*.

Наведемо приклади та проаналізуємо ситуації з реалізацією міжпредметних зв'язків. *Земельну ділянку з городиною громадянина В. затіняє сусідське дерево, що росте на ділянці громадянина Т. У чому полягає конфлікт, чому він виник і як його ефективно розв'язати? Чи нова ситуація для українців, чому?* Зміст ситуації спрямовує учнів на аналіз положень Земельного кодексу України, за яким власники земельних ділянок мають право самостійно господарювати та зобов'язані дотримуватися правил добросусідства. Тобто зміст конфлікту в

земельній галузі права виник через зіткнення прав та обов'язків власників земельних ділянок. Також учні можуть зазначити, що власник земельної ділянки з городиною має право підрізати гілки дерева, що затіняють його ділянку. Але чи буде ефективно розв'язаний конфлікт, якщо підрізування робити влітку, що може спричинити зниження родючості дерева, а то й загибель. Чи досягнуть бажаного результату учасники ситуації? Такі ситуації спрямовують учнів на використання життєвого або навчального досвіду з біології.

Здійснюючи літературно-історичний аналіз учні можуть зазначити, що конфлікт у земельному праві не новий. Ще І. Нечуй-Левицький у *“Кайдашевій сім’ї”* висміював земельні спори. Учитель може поставити низку запитань учням для усвідомлення важливості ефективного розв'язання конфлікту. *Чи налагодилися добрі відносини у родині Кайдашів після всихання груші, чому? Чому виникав земельний спір у родині?* Використовуючи предметний історичний досвід учні можуть сказати, що подібні конфлікти існували після реформи 1861 р. через малоземелля селян.

Розв'язання ситуації потребує досвіду з біології для вибору ефективного способу дій. Учні можуть зазначити, що пиляння дерев доцільно здійснювати восени або навесні, коли не має соковороту, а не влітку, коли дерево може підхопити якусь хворобу. Пиляння ж верхівки дерева завдає найменшої незручностей власникам сусідських ділянок.

Наведемо ще один приклад із екологічного права. *У населеному пункті Ф. на озері поселилися дикі лебеді (лебідь малий), занесені до Червоної книги. Щоб зберегти популяцію птахів селяни почали підгодовувати лебедів взимку, рубати їм ополонку. Але лебеді, захищаючи свою територію, стали проганяти диких гусей. Як діяти мисливцям, котрі заплатили ліцензію на полювання диких гусей? Чим зумовлене таке становище лебедів?* Розв'язок ситуації потребує навчального досвіду із правознавства та біології. Вивчаючи правовий аспект учні дізнаються, що за відстріл птахів, занесених у Червону книгу відповідно до Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність. Досліджуючи біологічний аспект, учні можуть дізнатися, що лебеді знищують тлю, гусінь, шкідливих комах, дістають корні водяних рослин та ін. Тому, якщо поблизу є інші забруднені водоймища, то лебедів можна переселити в іншу місцевість, створивши їм для цього умови.

Наведемо схематично приклад проблемної ситуації з використанням внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків (Схема 1).

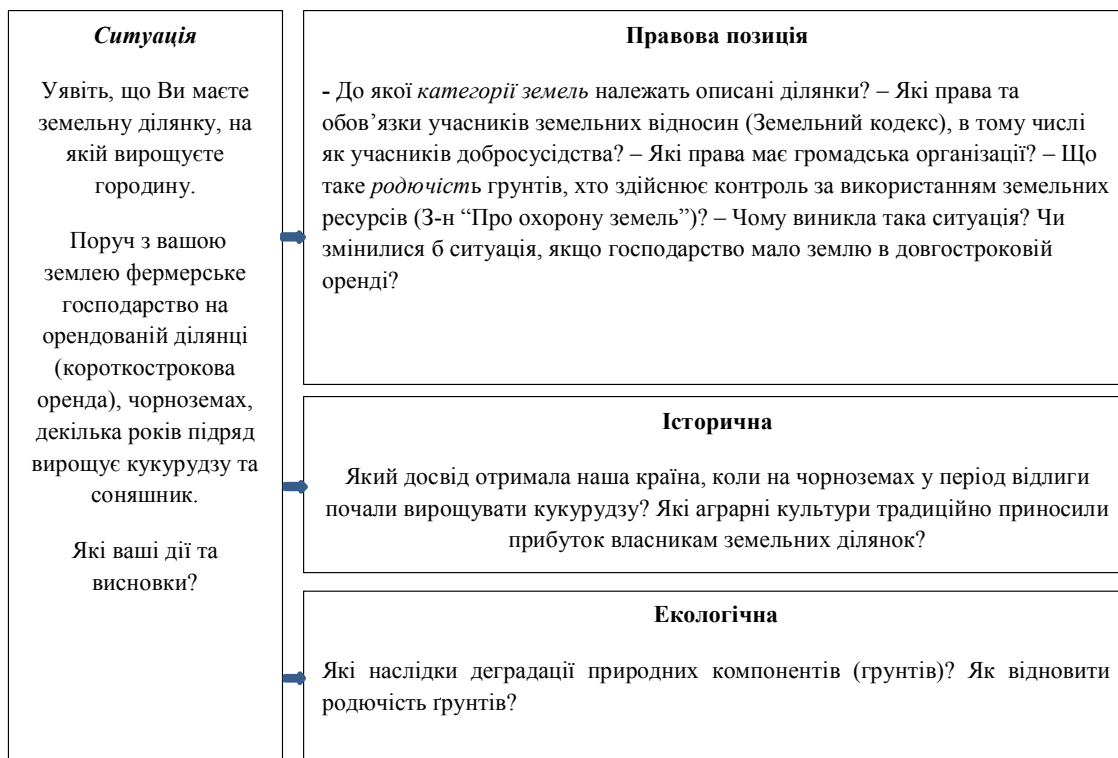

Схема 1. Проблемна правова ситуація

Отже, наведені приклади ситуацій з використанням міжпредметних зв'язків:

- у процесі пізнання *активізують* навчальний досвід учнів із правознавства та інших предметів (визначати права людини, галузь права, структуру правовідносин, оперувати поняттями *родючість, популяція* та ін.);

- спрямовують на *формування* низки прийомів (аналізувати нормативно-правові акти та інші соціальні норми, розкривати зміст поняття з різних наук, зіставляти права учасників та обов'язки, оцінювати їх дії з позицій різних наук);

- сприяють *вихованню* правосвідомості та культури поведінки (екологічному вихованню, агрокультури, сімейним цінностям та ін.);

- зосереджують учнів на *пошук ефективного способу розв'язання* конфлікту на основі права, використовуючи комплексний підхід;

- вчать *знаходити причинно-наслідкові* зв'язки.

Вагоме значення під час розв'язання проблемної ситуації відіграє формування проблемного завдання. Самостійна постановка завдання – це крок до розв'язання, яке дослідники виражають у формулі *проблема – гіпотеза – перевірка*. І. Малафійк більш детально визначає *етапи* проблемного методу: створення проблемної ситуації; формулювання проблеми; висунення гіпотез; перевірка гіпотез; аналіз результатів перевірки; висновки й узагальнення; повернення до проблемної ситуації [5, 320].

Розв'язання правових ситуацій у системі проблемного навчання Л. Рябовол пропонує реалізувати за таким алгоритмом: 1) актуалізувати знання й вміння учня та співвіднести їх у мовами завдання; 2) з'ясувати які відомості ще потрібні для вирішення проблеми, які дії необхідно провести, наприклад, встановити до якого нормативно-правового акту слід звернутися, які правові норми впорядковують відносини, описані в умовах; 3) здійснити ці дії отримати інформацію, якої не вистачає для розв'язання проблеми; 4) розв'язати проблему, сформулювати результати, висновки; 5) увести набуті знання у систему знань учня з правознавства; 6) з'ясувати можливості використання цих результатів і висновків для розв'язання інших навчальних проблем; 7) виявити нові проблеми, що вимагають вирішення [8, 162].

В. Максимова під час розв'язання задач із використанням міжпредметних зв'язків радить такі етапи: 1) постановка проблеми та сприйняття міжпредметної задачі (формування комплексної проблеми, постановка проблемних питань, створення проблемних ситуацій); 2) актуалізація опорних знань та вмінь з навчальних предметів; 3) міжпредметне перенесення і синтез знань, їх узагальнення (у процесі перенесення знань та вмінь відбувається відокремлення раніше встановлених у навчальних предметах зв'язків,

знань, їх переосмислення і включення їх у нову систему зв'язків, утворення нових узагальнених знань); 4) мовна адаптація, закріплення узагальнених результатів, вміння оперувати ними (проблема взаєморозуміння вченими один одним, засвоєння нових термінів); 5) орієнтація в цінності міжпредметного знання (демонстрація значення нового узагальненого знання) [4, 72].

Запропоновані пам'ятки не включають пунктів, які б спрямовували учнів на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Проаналізуємо методи, які найчастіше використовуються в навчальній практиці для аналізу та розв'язання правових ситуацій: кейс-метод, казус, дилем, інцидент, проект. Опис методів міститься в методичних посібниках із правознавства та дослідженні Т. Рябовол [8, 165 – 167].

Найпоширеніший в правознавстві *кейс-метод* доцільно використовувати для розвитку вмінь аналізувати ситуацію, знаходити основні та другорядні факти, розкривати зміст протиріччя, знаходити аргументи, встановлювати альтернативні способи дій. Такий метод для ситуацій із значною кількістю одиниць тексту та ситуації підвищеної складності активізує низку розумових прийомів учнів.

Метод *дилем* спрямований на розвиток умінь учнів встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, здійснювати дослідницьку діяльність, пошук альтернативних способів дій, їх оцінку. Метод *інциденту* вчить учнів розв'язувати ситуації за допомогою моделювання складної ситуації, її аналізу, формування вмінь учнів формулювати проблему та запитання, приймати рішення. Метод *проектів* важливий для розв'язання дослідницького завдання ситуації, формування вмінь поетапно розв'язувати ситуацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, набуття досвіду використовувати набуті знання в практичному житті.

Аналіз проблемної правової ситуації з використанням внутрішньопредметних та міжпредметних зв'язків пропонуємо здійснювати за такою пам'яткою:

1) формулювання проблеми (знайти суперечності між учасниками правовідносин або невідповідність між правовими нормами). Це є одним із складних кроків, оскільки потребує визначення суперечливої інформації, формулювання причин виникнення ситуації та всебічного аналізу. *Чому працівники вийшли на страйк? Чому низька заробітна плата працівників? Чи забезпечені належні умови праці? Чи на достатньому рівні працівники виконують свою роботу?*

2) актуалізувати опорні знання та вміння з правознавства, визначити критерії розв'язання (встановити галузь права, яка регулює правовідносини та їх структуру, нормативно-правові акти до яких слід звернутися для розв'язання протиріччя) та інших предметів (соціальні норми, які регулюють відносини між учасниками, актуалізувати зміст понять, про які йдеться у ситуації, використати досвід розв'язання проблеми в інших предметах);

3) здійснити пошукову діяльність (встановити причинно-наслідкові зв'язки, проаналізувати нормативно-правові акти, порівняти поняття в інших предметах, оцінити дії учасників правовідносин, зіставити шляхи подолання проблеми в різних науках);

4) систематизувати знання, вміння різних предметів, знайти ефективний спосіб розв'язання конфлікту на основі права, сформулювати висновки;

5) спрогнозувати можливі наслідки розв'язання конфлікту та визначити цінність обраного способу розв'язання конфлікту.

Застосування пам'ятки розв'язання проблемної ситуації за допомогою міжпредметних зв'язків для кожного методу може змінюватися: додаватися пункти, звужуватися обсяг, адаптуватися до дидактичної мети уроку чи запропонованої методики. Набуття досвіду ефективно розв'язувати проблемні ситуації учнями залежить від поступового зростання рівня проблемності ситуації, ступеня самостійності учнів, здатності застосовувати досвід з інших предметів, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, важливим практичним компонентом проблемного навчання є набуття учнями досвіду розв'язувати проблемні правові ситуації, які сприяють розвитку пізнавальної та інтелектуальної діяльності учнів, збагаченню навчального досвіду. Проблемні правові ситуації спрямовують учнів на формулювання та розв'язання конфлікту між учасниками правовідносин або виявлення невідповідності між правовими нормами. Під час аналізу проблемної правової ситуації з різних позицій, формулювання оцінки дій учасників, прогнозування наслідків розв'язання конфлікту учні осмислюють своє правове становище, співбуття з іншими.

Ефективність розв'язання проблемних правових ситуацій залежить від здатності учнів комплексно аналізувати умови ситуації, встановлювати причини та передбачати можливі наслідки. У правознавстві одним із засобів

ефективного розв'язання можуть бути міжпредметні зв'язки, які сприяють застосуванню навчального досвіду з інших предметів, формуванню низки інтелектуальних умінь (аналіз, порівняння, співставлення, узагальнення та ін.) і збагачують навчальний досвід учнів, допомагають знайти нові шляхи розв'язання конфлікту. Пам'ятки у цьому процесі допомагають детально та послідовно проаналізувати ситуацію.

На основі зазначених теоретичних досліджень слід розробити методичні засади проблемного навчання учнів на уроках правознавства, класифікувати проблемні правові ситуації й проблемні завдання, охарактеризувати способи будування проблемних ситуацій.

1. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посіб. 3-тє вид., стер. / Н.П. Волкова. – К.: Академвидав, 2009. – 616 с.

2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.

3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/ofien-requested/state-standards/>

4. Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной

школы / В.Н. Максимова. – М.: Просвещение, 1987. – 157 с.

5. Малафійк І.В. Дидактика. Навчальний посібник / Малафійк І.В. – К.: Кондор, 2009. – 406 с.

6. Маткин В.В. Межпредметные проблемные познавательные задачи как средство формирования интереса к творческой деятельности у школьников: дис. кандидата пед. наук / В.В. Маткин. – М., 1977. – 208 л.

7. Немов Р.С. Психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. / Р.С. Немов. – [3-е изд.] – М.: ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2. – 608 с.

8. Рябовол Л. Проблемне навчання правознавства: поняття та способи реалізації / Л. Рябовол // Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін” [упоряд. Г.Г. Яковенко]. – Х., 2015. – 220 с.

9. Стовба О.В. Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / О.В. Стовба // Нац. юрид. акад. наук України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 16 с.

10. Фурман А.В. Уровни решения проблемных задач учащимися / А.В. Фурман // Вопросы психологии. – 1989. – № 3. – С. 43 – 52.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2016

**До 160-го Дня народження Волелюбного Мойсея української нації у курортному
Трускавці відкрили оновлений сквер та погруддя Франка.
На урочисте відкриття приїхав Роланд Франко, онук Каменяра.**

Національний банк України з 1 вересня 2016 року вводить в обіг пам'ятні банкноти номіналом 20 гривень на честь 160-річчя видатного українського письменника Івана Франка.

“Ще раз кажу: тільки господарська, реміснича, промислова асоціація може врятувати наш народ від перетворення на економічну руїну, тому що тільки тоді витрати на ведення господарства зменшаться, а продуктивність праці збільшиться. Ніякі інші засоби не зможуть вирішити цю проблему. Інтелігенція наша повинна не тільки усвідомити цю правду, – бо вона ясна як день, – але, по можливості, докласти руку до її здійснення у житті”.

Іван Франко

